

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน

พระพุทธศาสนา

ม.๔

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔

กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

ศ.ดร.วิทย์ วิศทเวทย์
ศ.พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก

ผู้ตรวจ

ศ.พิเศษ จำนงค์ ทองประเสริฐ
รศ.ดร.สมชัย ศรีนอก
ผศ.สุริวัตร จันทรโสภา

บรรณาธิการ

นายสมเกียรติ ภูระหงษ์

อักษ
www.aksorn.com

จัดพิมพ์และจำหน่ายทั่วประเทศโดย
บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจก. จำกัด
142 ถนนตะนาว เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร 10200
โทร. 0 2622 2999 (อัตโนมัติ 20 คู่สาย)
พิมพ์ที่: บริษัท ไทยรมเกล้า จำกัด โทร. 0 2903 9101-6

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ
ปีที่พิมพ์ ๒๕๖๗

พิมพ์ครั้งที่ ๑

จำนวนพิมพ์ ๒๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-606-051-5

รหัสสินค้า ๓๔๑๓๐๑๓

คำนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่อยู่คู่กับสังคมไทยมายาวนาน ดังนั้น จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่เยาวชนจะต้องศึกษาเรียนรู้ เพื่อจะได้เห็นคุณค่าและตระหนักในความสำคัญของพระพุทธศาสนา อันจะนำไปสู่ความร่วมมือกันในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมั่นคงสืบไป รวมทั้งได้มีโอกาสเรียนรู้หลักธรรมที่มีคุณค่าเพื่อนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ซึ่งถ้าศาสนิกชนปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา นอกจากจะทำให้ผู้ปฏิบัติตามพบเจอแต่ความสุขความเจริญแล้ว ยังจะส่งผลทางอ้อมให้สังคมไทยอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ในการเรียบเรียงหนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เล่มนี้ ได้จัดทำตามตัวชี้วัดและสาระการเรียนรู้แกนกลาง กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยเรียบเรียงเนื้อหาให้มีแนวคิดหลักลำดับความยากง่ายให้เหมาะสมกับผู้เรียนในแต่ละชั้น รวมทั้งอาศัยกรอบความคิดในการจัดทำสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาของสำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการประกอบด้วย เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประวัติ ความสำคัญ พุทธประวัติ หลักธรรมของพระพุทธศาสนา มีศรัทธาที่ถูกต้อง ยึดมั่นและปฏิบัติตามหลักธรรมเพื่ออยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข รวมทั้งเพื่อจะได้เกิดความตระหนักและปฏิบัติตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ร่วมกันธำรงรักษาพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองตลอดไป และสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำรงชีวิตเพื่อพัฒนาตนเอง ครอบครัว และสังคม โดยแต่ละหน่วยการเรียนรู้มีการระบุตัวชี้วัดระหว่างทางและ **ตัวชี้วัดปลายทาง** ที่สถานศึกษาสามารถนำไปปรับใช้ในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล รวมถึงการออกแบบกิจกรรมการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning) ให้ผู้เรียนได้นำสิ่งที่เรียนไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพื่อบรรลุสมรรถนะสำคัญและเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี

หวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ เล่มนี้ จะเป็นสื่อการเรียนการสอนที่ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ครูผู้สอน ให้ความรู้และช่วยพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนให้บรรลุมาตรฐานตามที่หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ กลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กำหนดไว้ทุกประการ

คณะผู้เรียบเรียง

สารบัญ

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

ประวัติและความสำคัญของพระพุทธศาสนา ๑

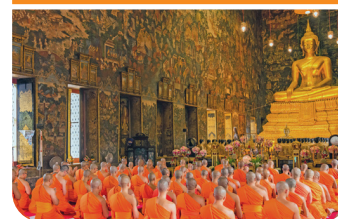
- ลักษณะของสังคมชมพูทวีปและคติความเชื่อทางศาสนาในสมัยก่อนพระพุทธเจ้า ๒
- ลักษณะของพระพุทธศาสนา ๑๓

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒

พุทธประวัติ พระสาวก ศาสนิกชนตัวอย่างและชาดก ๒๕

- พุทธประวัติ ๒๖
- ประวัติพุทธสาวก พุทธสาวิกา ๓๐
- ศาสนิกชนตัวอย่าง ๔๖
- ชาดก ๕๗

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ๖๓

- พระรัตนตรัย ๖๔
- อริยสัจ ๔ ๖๘

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔

พุทธศาสนสุภาษิตและพระไตรปิฎก ๘๓

- พุทธศาสนสุภาษิต ๘๔
- พระไตรปิฎก ๘๘

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕

หน้าที่ชาวพุทธและมารยาทชาวพุทธ ๕๑

- หน้าที่ชาวพุทธ ๕๒
- มารยาทชาวพุทธ ๑๐๑

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๖

วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและศาสนพิธี ๑๐๗

- วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ๑๐๘
- ศาสนพิธี ๑๑๘

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๗

การบริหารจิตและการเจริญปัญญา ๑๓๑

- การบริหารจิต ๑๓๒
- การเจริญปัญญาตามหลักโยนิโสมนสิการ ๑๓๘

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๘

พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาและการพัฒนา ๑๔๓

- พระพุทธศาสนากับการศึกษาที่สมบูรณ์ ๑๔๔
- แนวทางการสัมมนาพระพุทธศาสนา ๑๔๖
- การสัมมนาและเสนอแนะแนวทางในการธำรงรักษาพระพุทธศาสนาอันส่งผลถึงการพัฒนาตน ๑๔๘

หน่วยการเรียนรู้พิเศษ

ศาสนาสำคัญในประเทศไทย ๑๕๓

- ศาสนาคริสต์ ๑๕๔
- ศาสนาอิสลาม ๑๕๘
- ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ๑๖๑
- ศาสนาลิข ๑๖๕

บรรณานุกรม ๑๗๑

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

ประวัติ

และความสำคัญของพระพุทธศาสนา

ศาสนาทุกศาสนามีหลักคำสอนให้ศาสนิกชนนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตและพัฒนาตน จนกระทั่งก้าวไปสู่เป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตตามระบบความเชื่อนั้นๆ

สำหรับพระพุทธศาสนา มีสังฆธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้และนำมาเผยแผ่สั่งสอนแก่ประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นหลักความจริงแน่นอน เป็นสากล และเป็นหลักปฏิบัติที่เป็นสายกลาง นั่นคือ ทรงชี้ให้เห็นว่าชีวิตและโลกนี้เป็นทุกข์หรือมีปัญหา ปัญหาทุกอย่างมิได้เกิดขึ้นลอยๆ โดยไม่มีสาเหตุ สิ่งที่เป็นปัญหาของมนุษย์ มนุษย์สามารถจะแก้ไขด้วยสติปัญญาและความพากเพียรของตัวมนุษย์เองได้

ตัวชี้วัด

- วิเคราะห์สังคัมขมพูทวีปและคติความเชื่อทางศาสนาสมัยก่อนพระพุทธเจ้าหรือสังคัมสมัยของศาสนาที่ตนนับถือ (ส ๑.๑ ม.๔-๖/๑)
- วิเคราะห์ข้อปฏิบัติทางสายกลางในพระพุทธศาสนา หรือแนวคิดของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด (ส ๑.๑ ม.๔-๖/๔)
- วิเคราะห์การพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนาหรือแนวคิดของศาสนาที่ตนนับถือตามที่กำหนด (ส ๑.๑ ม.๔-๖/๕)

สาระการเรียนรู้แกนกลาง

- ลักษณะของสังคัมขมพูทวีปและคติความเชื่อทางศาสนาสมัยก่อนพระพุทธเจ้า
- พระพุทธศาสนามีทฤษฎีและวิธีการที่เป็นสากลและมีข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลาง
- พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง

๑. ลักษณะของสังคมชมพูทวีปและคติความเชื่อทางศาสนาในสมัยก่อนพระพุทธเจ้า

สังคมชมพูทวีปเมื่อครั้งอดีต ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้และประกาศศาสนานั้น มีสภาพที่แตกต่างไปจากปัจจุบันนี้มาก ซึ่งสามารถสรุปภาพรวมให้เห็นความเป็นไปในแต่ละด้านได้ ดังนี้

๑.๑ ด้านการเมืองการปกครอง

อินเดียในสมัยพุทธกาลมีแคว้นต่าง ๆ หลายสิบแคว้น แต่ละแคว้นแคว้น เรียกว่า “ชนบท” เฉพาะแคว้นที่มีอาณาเขตกว้างขวาง เรียกว่า “มหาชนบท” ชนบทเหล่านี้แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนกลาง เรียกว่า **มัชฌิมชนบทหรือมัธยมประเทศ** ส่วนที่เป็นหัวเมืองชั้นนอก เรียกว่า **ปัจฉิมชนบท** มูลเหตุที่แบ่งเรียกอย่างนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงสันนิษฐานว่า เริ่มแรกที่พวกอริยกะอพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชมพูทวีป คงจะเรียกชนบทที่ตนเข้าไปอาศัยอยู่และเป็นใจกลางแห่งการปกครองว่า **มัชฌิมชนบท** เรียกชนบทที่พวกมลักษะตั้งอยู่นอกเขตของตนว่า **ปัจฉิมชนบท**^๑ เป็นธรรมดาว่า หมู่ชนที่เจริญแล้วมักคิดว่าอาณาเขตที่ตนอาศัยอยู่เป็น “ศูนย์กลาง” ของโลก

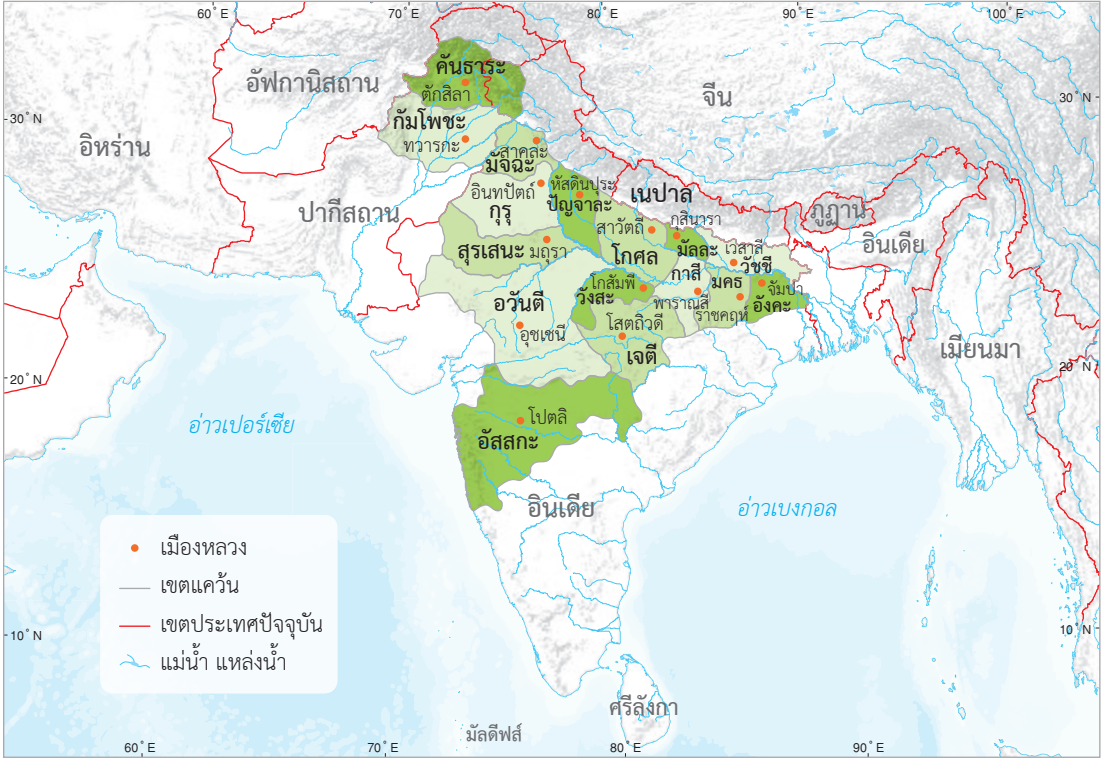
๑) แคว้นต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นมัชฌิมชนบท ประกอบด้วยมหาชนบทหรือแคว้นแคว้นใหญ่ ๆ (ตามที่ระบุไว้ในดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐) มีอยู่ ๑๖ แคว้น ดังนี้

ชื่อแคว้น	ชื่อเมืองหลวง
แคว้นอังคะ	จัมปา
แคว้นมคธ	ราชคฤห์
แคว้นกาสิ	พาราณสี
แคว้นโกศล	สาวัตถี
แคว้นวัชชี	เวสาลีหรือไพศาลี
แคว้นมัลละ	กุสินาราหรือปาวา

^๑จาก *พุทธประวัติ เล่ม ๑*. (น. ๒), โดย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ๒๕๑๙, โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย.

ชื่อแคว้น	ชื่อเมืองหลวง
แคว้นเจติ	โสถถิตี
แคว้นวังสะ	โกสัมพี
แคว้นกุรุ	อินทปัตถ์
แคว้นปัญจาละ	หัสตินปุระหรือกัมปิละ
แคว้นมัจฉะ	สาคละ
แคว้นสุรเสนะ	มธูรา
แคว้นอัสสกะ	โปตลิ
แคว้นอวันตี	อุชเชนี
แคว้นคันธาระ	ตักสิลา
แคว้นกัมโพชะ	ทวารกะ
แคว้นเล็กแคว้นน้อย ๕ แคว้น	ชื่อเมืองหลวง
แคว้นลักกะ	กบิลพัสดุ์
แคว้นโกลิยะ	เทวทหะ
แคว้นภัคคะ	สูงสูมารคิระ
แคว้นวิเทหะ	มถิลา
แคว้นอังคุตตราปะ	อาปณะ

แผนที่แสดงแคว้นใหญ่ต่าง ๆ ในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล

แคว้นเล็ก ๆ เหล่านี้แม้ว่าจะแยกปกครองตนเองต่างหาก แต่ก็ขึ้นอยู่กับแคว้นที่ใหญ่กว่าคล้ายกับเป็นเมืองขึ้นหรือเป็นเมืองประเทศราช เช่น แคว้นสักกะและแคว้นโกลิยะอยู่ภายใต้อำนาจปกครองของแคว้นโกศล

๒) ระบอบการปกครองของแคว้นต่าง ๆ รูปแบบการปกครองของแคว้นต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๒ ระบอบ ดังนี้

๒.๑) ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข มีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครอง มีรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ แคว้นใหญ่ ๆ ส่วนมากจะปกครองด้วยระบอบนี้ เช่น แคว้นมคธมีพระเจ้าพิมพิสารปกครอง (ในตอนต้นพุทธกาล) และพระเจ้าอชาตศัตรูปกครอง (ในตอนปลายพุทธกาล) แคว้นโกศลมีพระเจ้าปเสนทิโกศลปกครอง แคว้นอวันตีมีพระเจ้าจันทรปัชโชตปกครอง

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพระมหากษัตริย์จะมีอำนาจสิทธิ์ขาดในการปกครองประเทศเพียงพระองค์เดียวตามกฎหมาย แต่พระมหากษัตริย์ยังมีปโรหิตเป็นที่ปรึกษาข้อราชการ เพื่อให้คำแนะนำในการตัดสินใจในกรณีที่สำคัญ ๆ เช่น วัสสการพราหมณ์และเสนีอำมาตย์ เป็นที่ปรึกษาของพระเจ้าอชาตศัตรู นอกจากนั้นพระมหากษัตริย์ก็ยังยึดอุดมการณ์ที่จะปกครองโดยธรรม คือ ปกครองโดยยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแกนสำคัญ เช่น หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒

เสาโอศุก สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นเครื่องหมายของการประกาศพระธรรมของพระพุทธเจ้า

๒.๒) สามัคคีธรรม หรือประชาธิปไตยระดับหนึ่ง การปกครองระบอบนี้ไม่มีพระมหากษัตริย์ที่ใช้อำนาจสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว และไม่มีการสืบสันตติวงศ์โดยตั้งรัชทายาทสืบทอดดังเช่นระบอบราชาธิปไตย การบริหารประเทศจะกระทำโดยรัฐสภา ซึ่งเรียกกันสมัยนั้นว่า “*สังฆาตคาร*” มีประมุขรัฐสภาดำรงตำแหน่งตามระยะเวลาที่กำหนด (เช่น พระเจ้าสุทโธทนะเป็นประมุขรัฐสภาศากยะ) หรือมีคณะกรรมการบริหารประกอบด้วยสมาชิกจำนวนหนึ่ง (เช่น กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นเวสาลี)

กรรมการรัฐสภาเลือกจากหัวหน้าครอบครัวใหญ่ ๆ ในชนบท (เมือง) นิคม (อำเภอ) และคาม (ตำบล) อย่างในกรณีรัฐสภาศากยะ เจ้าศากยะซึ่งมีอายุ ๒๐ ปีขึ้นไป ทุกคนมีสิทธิ์ได้เป็นสมาชิกของสภานี้ และก่อนจะเข้าเป็นสมาชิกจะต้องกล่าวคำปฏิญาณว่า^๒

- ๑. ข้าพเจ้าจะอุทิศร่างกาย จิตใจ และทรัพย์สมบัติของข้าพเจ้า เพื่อรักษาไว้ซึ่งผลประโยชน์ของศากยวงศ์
- ๒. ข้าพเจ้าจะไม่ขาดการประชุม
- ๓. ข้าพเจ้าจะต้องแสดงความคิดเห็นโดยเปิดเผย เมื่อเห็นว่าศากยะผู้ใดประพฤติผิดหน้าที่เป็นการทำลายประโยชน์ของศากยวงศ์ ข้าพเจ้าจะแจ้งเรื่องนั้นให้สภาทราบโดยไม่ปิดบัง
- ๔. ข้าพเจ้าจะต้องไม่โกรธตอบเมื่อถูกกล่าวหาว่ากระทำผิดใด ๆ และข้าพเจ้าจะยอมสารภาพผิดในเมื่อกระทำผิดต่อทบบัญญัติของศากยวงศ์

สำหรับข้อราชการต่าง ๆ จะนำเข้าสู่ที่ประชุมรัฐสภาวินิจฉัยตัดสิน และยึดถือปฏิบัติตามเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ การปกครองระบอบนี้ต้องการความสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นองค์ประกอบสำคัญ เมื่อใดที่สมาชิกรัฐสภาแตกสามัคคีกัน การบริหารประเทศชาติก็จะประสบอุปสรรคอาจถึงขั้นวิบัติสูญเสียอิสรภาพได้ ดังกรณีของพวกลิจฉวี

การปกครองระบอบนี้จะเป็นไปด้วยดี จะต้องยึดถือหลัก ๗ ประการ เรียกว่า “*อภิธานียธรรม*” ได้แก่

- ๑. หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- ๒. พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม
- ๓. ไม่บัญญัติสิ่งใหม่อันขัดต่อหลักการเดิม ไม่ล้มล้างข้อบัญญัติเก่าที่ยังใช้ได้อยู่
- ๔. เคารพนับถือและเชื่อฟังผู้ใหญ่
- ๕. ปกป้องกุลสตรีมิให้ถูกข่มเหงหรือฉุดคร่าขึ้นใจ (สนับสนุนสิทธิเสรีภาพของสตรี)
- ๖. เคารพบูชาปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุ ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่าง ๆ
- ๗. จัดอารักขา คุ้มครอง ป้องกันภัยอันชอบธรรมแก่สมณพราหมณ์ผู้เป็นหลักทางใจของประชาชนทั้งหลาย

^๒From *The Buddha and His Dhamma*. (p. 23), by B. R. Ambedkar, 1975, Education Society.

๑.๒ ด้านสังคม

สภาพสังคมอินเดียโบราณได้จัดแบ่งผู้คนออกเป็นชนชั้น เรียกว่า “วรรณะ” เพราะตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ถือเอาเชื้อชาติเป็นเกณฑ์ในการแบ่ง คนเกิดในวรรณะใดจะมีสิทธิและแนวทางดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนที่ได้วางไว้โดยขัดขืนไม่ได้ ระบบวรรณะนั้นชาวอินเดียถือว่าถูกกำหนดไว้ตายตัวโดยพระเป็นเจ้า การเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม เช่น คนเกิดในวรรณะต่ำจะยกตัวเองให้สูงขึ้นด้วยการศึกษา การสร้างฐานะทางเศรษฐกิจ และความสำเร็จในชีวิตอื่น ๆ ไม่ได้

๑) ชนชั้นในระบบวรรณะ ระบบวรรณะของอินเดียประกอบด้วยชนชั้นต่าง ๆ รวม ๔ วรรณะด้วยกัน ดังนี้

๑.๑) วรรณะพราหมณ์ ได้แก่ พวกศึกษาคัมภีร์พระเวท มีหน้าที่ติดต่อกับเทวะและกระทำพิธีกรรมทางศาสนา สืประจําวรรณะ คือ สีขาว

๑.๒) วรรณะกษัตริย์ ได้แก่ พวกนักรบ นักปกครอง สืประจําวรรณะ คือ สีแดง

๑.๓) วรรณะแพศย์หรือไศยยะ ได้แก่ ประชาชนนอกเหนือจากสองวรรณะข้างต้น ซึ่งเป็นชนส่วนใหญ่ในสังคมที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน เช่น พาณิชยกรรม เกษตรกรรม ศิลปหัตถกรรม ต่อมาในระยะหลังมักตีความว่าหมายถึงเพียง “พ่อค้า” อย่างเดียว สืประจําวรรณะ คือ สีเหลือง

๑.๔) วรรณะศูทร ได้แก่ พวกกรรมกรผู้ใช้แรงงาน ไม่มีสีประจําวรรณะ จะใช้สีอะไรก็ได้ เช่น สีดำ สีเขียว นอกจากสีประจําวรรณะทั้งสามข้างต้น

เรื่องน่ารู้

อวรรณะหรือจัณฑาล

จัณฑาลหรืออริศูทร เป็นกลุ่มที่ถูกเลือกปฏิบัติมากที่สุดในสังคมอินเดีย ตามความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องวรรณะในอินเดีย วรรณะมี ๔ ชั้น ได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร โดยมีบทบาทความสำคัญในสังคมตามลำดับ แต่เมื่อมีการแต่งงานข้ามวรรณะ บุตรที่เกิดมาจัดเป็นจัณฑาล

ปัจจุบันอินเดียหลีกเลี่ยงไม่ให้ใช้คำว่า จัณฑาล โดยนิยมใช้คำว่า ดาลิต/ทลิต (Dalit) แปลว่า ผู้ด้อยโอกาส คนยากไร้ โดยรัฐธรรมนูญของอินเดียได้มีบทบัญญัติห้ามเลือกปฏิบัติบนพื้นฐานของระบบวรรณะประกอบกับพัฒนาการทางสังคมและความเจริญทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้มีการผ่อนคลายนโยบายขึ้นโดยเฉพาะในเขตเมือง เช่น ลดการเลือกปฏิบัติและการกีดกันการเข้าสู่งานในภาครัฐและการเมือง

๒) เหตุที่ทำให้เกิดวรรณะ เหตุเกิดวรรณะ อาจกล่าวได้เป็น ๒ ทาง ดังนี้

๒.๑) ทางตำนาน ได้แก่ทฤษฎีต่าง ๆ ดังนี้

(๑) **ทฤษฎีเกี่ยวกับยุค** ได้แบ่งยุคหรือระยะเวลาออกเป็น ๔ ยุค ถือว่าแต่ละยุคได้เกิดคนในวรรณะต่าง ๆ ตามลำดับ ดังนี้

(๑.๑) พวกที่เกิดในฤตายุค ได้แก่ มนุษย์วรรณะพราหมณ์

(๑.๒) พวกที่เกิดในไตรตายุค ได้แก่ มนุษย์วรรณะกษัตริย์

(๑.๓) พวกที่เกิดในทวาบรยุค ได้แก่ มนุษย์วรรณะแพศย์

(๑.๔) พวกที่เกิดในกลียุค ได้แก่ มนุษย์วรรณะศูทรและจัณฑาล

(๒) **ทฤษฎีเกี่ยวกับองค์ประกอบของพระผู้สร้าง** กล่าวว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างมนุษย์จากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพระองค์เอง แล้วจัดวรรณะให้พร้อมกัน ดังนี้

(๒.๑) ทรงสร้างวรรณะพราหมณ์จากพระโอษฐ์ (ปาก)

(๒.๒) ทรงสร้างวรรณะกษัตริย์จากพระพาหา (แขน)

(๒.๓) ทรงสร้างวรรณะแพศย์จากพระอุร (โคนขาหรือต้นขา)

(๒.๔) ทรงสร้างวรรณะศูทรจากพระบาท (เท้า)

๒.๒) สันนิษฐานตามหลักวิชา เนื่องจากคำว่า วรรณะ แปลว่า สีผิว ทำให้สันนิษฐานว่า การแบ่งชนชั้นเดิมคงถือตามสีผิวเป็นสำคัญ พราหมณ์ซึ่งเป็นวรรณะสูงสุดเดิมคงมีผิวขาว ต่อมาเมื่อกาลเวลาล่วงเลยไป มีการผสมผสานกันทางเชื้อชาติบ้าง สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และความเป็นอยู่เป็นองค์ประกอบบ้าง สีผิวจึงเป็นเครื่องกำหนดที่ไม่แน่นอน

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ชาติ (กำเนิดหรือเผ่าพันธุ์) คงเป็นตัวกำหนดวรรณะ เพราะแต่เดิมมีการแบ่งเหล่ากันตามเชื้อชาติเผ่าพันธุ์ คือ เผ่าอารยันทั้งหมดจัดอยู่ในสามวรรณะแรก (อารยันที่เป็นนักบวชเป็นวรรณะพราหมณ์ นักรบเป็นวรรณะกษัตริย์ พ่อค้าเป็นวรรณะแพศย์) ส่วนคนพื้นเมืองและเผ่าอื่น ๆ ถูกจัดให้เป็นวรรณะศูทรเหมือนกันหมด

อย่างไรก็ตาม การถือวรรณะในสมัยต้น ๆ คงยังไม่เคร่งครัดมากนัก ครั้นเมื่อกาลเวลาล่วงผ่านไปนานเข้า ก็ยิ่งเพิ่มความเคร่งครัดมากขึ้นตามลำดับ โดยเฉพาะพวกวรรณะพราหมณ์จะถือเอาความได้เปรียบทางเชื้อชาติถูกเหยียดหยามวรรณะอื่น ๆ แม้กระทั่งวรรณะกษัตริย์และแพศย์ว่าต่ำต้อยไม่เป็นอารยัน จนกระทั่งละเลยศีลธรรม จริยธรรม และมาตรฐาน

ความดีงามทางสังคมอย่างอื่น เพื่อชี้ให้เห็นความบกพร่องด้านนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนพวกพราหมณ์ว่า “คนเราจะดีหรือชั่ว มิใช่เพราะเชื้อชาติวรรณะเป็นตัวกำหนด การกระทำของเขาต่างหากเป็นตัวกำหนด” หรือ “เราไม่เรียกคนที่เกิดจากท้องมารดาวรรณะพราหมณ์ว่าเป็นพราหมณ์ที่แท้จริง คนที่ละกิเลสได้หมดสิ้นต่างหากจึงควรเรียกว่า พราหมณ์ที่แท้จริง”

๑.๓ ด้านศาสนาหรือลัทธิความเชื่อ

คนอินเดียสมัยพุทธกาลส่วนมากนับถือศาสนาพราหมณ์ นอกนั้นก็นับถือลัทธิศาสนาอื่น เช่น ศาสนาเชนของศาสดามหาวีระ ความเชื่อและแนวทางการปฏิบัติ จึงอยู่บนพื้นฐานของคำสอนทางศาสนาพราหมณ์เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งพอสรุปได้ ดังนี้

๑) **ความเชื่อในเรื่องการล้างบาป** ชาวอินเดียเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำคงคาว่า ถ้าใครได้อาบหรือดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เมืองพาราณสี ซึ่งถือกันว่าเป็นเมืองของพระศิวะและที่เมืองคยา ซึ่งถือกันว่าเป็นเมืองพระวิษณุจะได้บุญมาก ความชั่วที่ทำได้ทั้งหมดจะถูกกลืนไปกับสายน้ำ กลายเป็นผู้บริสุทธิ์ทั้งทางกายและทางใจ

ส่วนแม่น้ำอื่น ๆ ที่พวกนับถือศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาฮินดูเชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์ก็สามารถชำระล้างบาปได้เช่นเดียวกัน แต่ไม่นิยมมากเท่าแม่น้ำคงคา เพราะถือกันว่าแม่น้ำคงคามีต้นน้ำไหลมาจากสวรรค์ ทางมวยผมพระศิวะ จึงนิยมมาอาบและดื่มกินเพื่อลอบบาปกัน

ชาวอินเดียมีความเชื่อว่าการได้อาบน้ำในแม่น้ำคงคา ซึ่งถือเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ที่ไหลมาจากสวรรค์ สามารถชำระล้างบาปที่ตนได้ก่อไว้ได้ทั้งหมด

มากมาย แม้กระทั่งก่อนตายก็สั่งให้ญาติมิตรนำศพไปเผาริมแม่น้ำ แล้วลอยกระดูกและเกศาถ่านลงไปแม่น้ำคงคา ส่วนคนที่ฐานะยากจนไม่สามารถหาพินมาเผาได้ ก็นำเอาศพทิ้งลงในแม่น้ำ ด้วยความเชื่อว่าผู้ตายจะได้ขึ้นสวรรค์ไปอยู่กับพระเป็นเจ้าอย่างแน่นอน ดังนั้น จึงมักมีศพขึ้นอืดลอยมาตามกระแสแม่น้ำคงคาอยู่เป็นประจำ ในขณะที่นักแสวงบุญทั้งหลายต่างก็ดำผุดดำว่ายบ้าง วกน้ำกินบ้าง โดยไม่รังเกียจเตี้ยตั่นหรือขยะแขยงแต่ประการใด แต่ก็ไม่น่าแปลกที่น้ำในแม่น้ำคงคาซึ่งดูสกปรกเช่นนั้น

กลับไม่ปรากฏว่ามีพิษจนเป็นอันตรายแก่ผู้ดื่มกินแต่ประการใด” ปรากฏการณ์เช่นนี้ยิ่งทำให้คนอินเดียเชื่อมั่นว่าแม่น้ำคงคานี้มีความศักดิ์สิทธิ์จริง ๆ

ความนิยมล้างบาปด้วยการอาบน้ำในแม่น้ำคงคาแพร่หลายมาก ถึงขนาดพราหมณ์คนหนึ่ง ซึ่งรู้จักคุ้นเคยกับพระพุทธเจ้าเป็นการส่วนตัว ได้ชักชวนพระพุทธองค์ไปอาบน้ำที่แม่น้ำคงคากับตนเพื่อชำระล้างบาป แต่พระพุทธเจ้าทรงตอบปฏิเสธ โดยตรัสว่า

“คนเราถ้าทำชั่ว ถึงจะไปอาบน้ำที่แม่น้ำพาคา แม่น้ำอริกักะ แม่น้ำสุนทริกา แม่น้ำสรสวดี แม่น้ำพาคุมดี เป็นนิตย์ ก็บริสุทธิ์พ้นจากบาปไม่ได้ เพราะแม่น้ำไม่สามารถชำระล้างกรรมหยาบช้าของคนให้หมดจดได้ ท่านจงอาบน้ำธรรมวินัยนี้เถิด (คือหันมาทำความดีทางกาย วาจา ใจ) ถ้าท่านไม่พูดเท็จ ไม่เบียดเบียนสัตว์ ไม่ถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้ มีความเชื่อตามเหตุผล ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ท่านก็จะบริสุทธิ์เอง ถ้าทำความดีแล้วจะอาบน้ำดื่ม น้ำชนิดไหนมันก็จะกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ทั้งสิ้น”^๔

เถรีภาษิตอีกแห่งหนึ่งสนับสนุนทรรศนะนี้ คือ “ถ้าบุคคลจะพ้นจากบาปกรรม เพราะการรดน้ำศักดิ์สิทธิ์แล้ว กบ เต่า นาก จระเข้ และสัตว์น้ำทั้งปวง ก็จักได้ไปสวรรค์หมดเป็นแน่”^๕

๒) **ทรรศนะเกี่ยวกับโลกและชีวิต** ถึงแม้จะมีความเชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและกำหนดชะตากรรมของมนุษย์โดยส่วนรวมก็ตาม แต่คนอินเดียในสมัยพุทธกาลก็ยังมีทรรศนะแตกต่างกันเกี่ยวกับสถานภาพของโลก เช่น บางพวกเห็นว่าโลกนี้นิรันดร์ บางพวกว่านิรันดร์บางส่วน บางพวกว่าโลกมีที่ สุด บางพวกว่าโลกไม่มีที่ สุด เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์หลังตายก็เช่นกัน บ้างว่าคนเราตายแล้วต้องเกิดอีก บางพวกว่าตายแล้วไม่เกิดอีก บางพวกว่าตายแล้วยังมีสัญญาอยู่ (ความจำได้) บางพวกว่าตายแล้วไม่มีสัญญา ทรรศนะเหล่านี้มีบันทึกไว้ใน “พรหมชาลสูตร พระไตรปิฎก เล่มที่ ๙” มีทั้งหมด ๖๒ ทรรศนะ ซึ่งจะนำมากล่าวพอสังเขป ดังนี้

^๔แต่เดิมเคยมีการทดสอบน้ำในแม่น้ำคงคา ปรากฏว่าน้ำมีความเป็นด่างสูงพอที่จะทำให้ละลายเชื้อโรคและแบคทีเรียบางอย่างได้ ทำให้ไม่อันตรายต่อผู้มาอาบหรือดื่มกิน อาจจะเป็นเพราะธรรมชาติของแม่น้ำที่ได้แม่น้ำบางบริเวณเป็นแอ่งมีหิมะ เช่น บริเวณหน้าเมืองพาราณสี ทำให้มีหินปูนมาตกตะกอนทับถมส่งผลให้มีความเป็นด่างสูง แต่อย่างไรก็ตามการที่อินเดียมีประชากรเพิ่มมากขึ้น มีการทิ้งซากศพและสิ่งปฏิกูล รวมทั้งมีการปล่อยน้ำเสียจำนวนมากลงสู่แม่น้ำตลอดเวลา ข้อมูลจากคณะกรรมการควบคุมมลพิษส่วนกลางของอินเดีย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๒ พบว่าน้ำในแม่น้ำคงคามีค่ามลพิษสูงจนไม่สามารถใช้อาบหรือดื่มกินได้ ซึ่งทางรัฐบาลอินเดียได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาแม่น้ำสายสำคัญที่สุดของประเทศอยู่

^๕ถอดความจาก. มัชฌิมนิคาย มูลปณณาสก เล่มที่ ๓. (น. ๖๙-๗๐.) ข้อที่ ๙๘.
^๖จากปุณณิกาเถรีคาถา เล่มที่ ๒๖. (น. ๔๗๓.) ข้อที่ ๑๖๖.

๑. เกี่ยวกับการตายและการเกิด
 - ๑.๑ พวกหนึ่งเห็นว่าตายแล้วเกิดอีก
 - ๑.๒ อีกพวกหนึ่งเห็นว่าตายแล้วสูญ
๒. เกี่ยวกับเรื่องสุขและทุกข์
 - ๒.๑ พวกหนึ่งเห็นว่าสุขและทุกข์ไม่มีเหตุ ไม่มีปัจจัย (คือ เกิดขึ้นได้เอง ดับได้เอง)
 - ๒.๒ อีกพวกหนึ่งเห็นว่าสุขและทุกข์มีเหตุ มีปัจจัย
๓. เกี่ยวกับสภาพของสรรพสิ่ง
 - ๓.๑ พวกหนึ่งเห็นว่าสรรพสิ่งเที่ยงแท้รันดร์
 - ๓.๒ อีกพวกหนึ่งเห็นว่ารันดร์เพียงบางส่วนบางอย่าง
๔. เกี่ยวกับสภาพของโลก
 - ๔.๑ พวกที่ ๑ เห็นว่าโลกมีที่สุด
 - ๔.๒ พวกที่ ๒ เห็นว่าโลกไม่มีที่สุด
 - ๔.๓ พวกที่ ๓ เห็นว่าโลกมีที่สุดบางอย่าง
 - ๔.๔ พวกที่ ๔ เห็นว่าโลกมีที่สุดก็ไม่ใช่ ไม่มีที่สุดก็ไม่ใช่
๕. เกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย
 - ๕.๑ พวกที่ ๑ เห็นว่าสัตว์ตายแล้วยังมีสัญญาอยู่ (ความจำได้)
 - ๕.๒ พวกที่ ๒ เห็นว่าสัตว์ตายแล้วไม่มีสัญญา
 - ๕.๓ พวกที่ ๓ เห็นว่าสัตว์ตายแล้วมีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่
๖. เกี่ยวกับเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
 - ๖.๑ พวกที่ ๑ เห็นว่าความสุขในกามารมณ์เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
 - ๖.๒ พวกที่ ๒ เห็นว่าการได้ฌานชั้นต่างๆ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
๗. ทรรศนะไม่แน่นอน ยังมีอีกพวกหนึ่งเห็นว่าไม่ควรบัญญัติอะไรว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ เพราะไม่มีอะไรเป็นกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัว การปฏิเสธหรือยอมรับอะไรอย่างใด อาจผิดพลาดขึ้นได้ ดังนั้น จึงไม่ควรผูกมัดตัวเองกับทฤษฎีใดๆ

๓) การแสวงหาสัจธรรม สภาพเศรษฐกิจที่มีความยากจนบีบคั้น และสภาพสังคมที่มีการแบ่งชั้นวรรณะ มีการดูหมิ่นเหยียดหยาม เอาวัดเอาเปรียบกัน ทำให้คนอีกกลุ่มหนึ่งเกิดความเบื่อหน่ายในชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์ พวกเขานปลื้มตนออกจากบ้านเรือนเข้าสู่ป่า แสวงหาคำตอบแก่ชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ถือเพศผู้แสวงหาโมกษะ (ทางหลุดพ้น) มีชื่อเรียกว่า อาชีวกบ้าง ปริพาชกบ้าง ชฎิลบ้าง สมณะบ้าง ตั้งตนเป็นเจ้าสำนักสอนลัทธิของตนแก่มหาชน มีผู้นับถือมากมาย หลักฐานระบุไว้ถึง ๖๒ ลัทธิ ดังกล่าวข้างต้น และมีเจ้าลัทธิที่มีชื่อเสียงมากในยุคนั้น ๖ ท่าน ดังต่อไปนี้

ลัทธิ	หลักคำสอน
ปุณณกัสสป	มีความเห็นว่า บุญบาปไม่มีจริง สิ่งที่ทำลงไปว่าดีหรือชั่วไม่มีผลอะไรตอบสนอง ทำแล้วก็แล้วไป ลัทธินี้เรียกว่า “อภิกิริยทฤษฎี” (เห็นว่าทำก็เท่ากับไม่ทำ)
มักขลิโคศล	มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์และความมัวหมองไม่มีเหตุปัจจัย สัตว์ทั้งหลาย บริสุทธิ์และเศร้าหมองเองตามธรรมชาติ ลัทธินี้เรียกว่า “อเหตุกทฤษฎี” (เห็นว่าไม่มีเหตุ มีแต่ผล) ลัทธินี้เรียกอีกอย่างว่า “สังสารสุทธิ” คือ เชื่อว่าหลังจากเวียนว่ายตายเกิดเป็นเวลานาน สัตว์ทั้งหลายก็จะบริสุทธิ์ได้เอง
อชิตเกสสัมพล	มีความเห็นว่า คนไม่มี สัตว์ไม่มี มีแต่การประชุมแห่งธาตุทั้ง ๔ เมื่อธาตุทั้ง ๔ แยกกันแล้วก็พ้นอันสิ้นสุด บาปบุญไม่มี ทานและการบูชาบุญเป็นบัญญัติของคนโง่ ที่สุดของชีวิตก็คือเถาถ่าน ไม่มีอะไรเหลืออยู่ ตายแล้วสูญหมด ลัทธินี้เรียกว่า “นัตถิกทฤษฎี” (เห็นว่าไม่มี) และ “อุจเฉททฤษฎี” (เห็นว่าสูญ) นับว่าเป็นลัทธิวัตถุนิยมของอินเดีย
ปุกุทธกัจจายณะ	มีความเห็นว่า สิ่งที่ยั่งยืนมีอยู่ ๗ อย่าง คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม สุข ทุกข์ และชีวะ ไม่ผันแปรเป็นอย่างอื่น มีอยู่อย่างไกร้อย่างนั้น ลัทธินี้เรียกว่า “สัสสตทฤษฎี” (เห็นว่ารันดร์) และในด้านจริยธรรมถือว่าไม่มีคนฆ่า ไม่มีคนถูกฆ่า เป็นแต่เพียงศีศตรารูธฆ่าและผ่านอวัยวะที่ไม่ยั่งยืนเท่านั้น แต่ชีวะที่ยั่งยืนไม่มีใครฆ่าได้ จึงไม่มีผลทางจริยธรรมแต่อย่างใด ลัทธินี้จึงจัดเป็น “นัตถิกทฤษฎี” ได้อีกด้วย
นิครนถนาถบุตร ^๖	มีความเห็นว่า การทรมานกายให้ลำบากด้วยวิธีต่างๆ เป็นทางหลุดพ้นหลัก คำสอน ลัทธิเน้นความเข้มงวดต่างๆ เช่น ถือการไม่เบียดเบียนอย่าง ยิงยวด ถึงกับเอาผ้าปิดปากปิดจมูก เกรงว่าเวลาหายใจจะสูดจุลินทรีย์สัตว์ เข้าไปโดยไม่เจตนา หรือเวลาเดินไปไหนจะเอาไม้เท้ากวาดพื้นเสียก่อนแล้วค่อยๆ ย่องไปอย่างช้าๆ ไม่มีสมบัติครอบครอง ไม่นุ่งห่มผ้า ประพฤติตนเป็นชีเปลือย เชื่อว่าการอดข้าวจนสิ้นชีพจะทำให้พ้นทุกข์ ลัทธินี้เรียกว่า “อัตถกิลมถานุโยค” (ลัทธิทรมานตน) ในแง่อภิปรายลัทธินี้ถือว่า ความจริงแท้มีหลายแง่ เรื่องหนึ่งมองในแง่หนึ่งอาจเป็นจริง แต่ถ้ามองในแง่อื่น ในสถานการณ์อื่นอาจไม่จริงก็ได้ เรียกว่า “อนekanตวาท” (ถือว่าความจริงมีหลายเงื่อนไขหลายแง่)
สัทธชัยเวลัฏฐบุตร	มีความเห็นว่า การจะผูกมัดตัวเองกับทรรศนะใดๆ ย่อมมีส่วนผิดพลาดได้ จึงไม่ยืนยันและปฏิเสธทรรศนะใด เอาแน่อะไรไม่ได้ เช่น ถ้าถามว่าเป็น อย่างนี้หรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ ถ้าถามว่าไม่ใช่หรือ ก็ตอบว่าใช่ ลัทธินี้เรียกว่า “อมราวิกเขปิกทฤษฎี” (มีความเห็นไม่ตายตัว สิ้นไหลไปมาเหมือนปลาไหล)

^๖นิครนถนาถบุตร เป็นที่รู้จักกันในอีกนามหนึ่งว่า พระมหาวิระ ซึ่งเป็นศาสดาของศาสนาเซน

๔) แนวทางปฏิบัติ แนวทางปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากความทุกข์ของคนอินเดียยุคพุทธกาลมีอยู่ ๓ ทาง ดังนี้

๔.๑) การหมกมุ่นเสพสุขทางกามารมณ์ ได้แก่ การแสวงหาความสุขทางเนื้อหนังอย่างเต็มที่ พวกนี้ถือว่าชีวิตมีชีวิตเดียว ความสุขทางเนื้อหนังจึงเป็นจุดหมายสูงสุดของชีวิต ตายไปแล้วทุกอย่างเป็นอันสิ้นสุด พวกนี้ได้ประกาศทรรศนะของตนว่า “*คนเราประกอบด้วยธาตุ ๔ เมื่อตายลง ธาตุดินก็กลับคืนสู่ดิน ธาตุน้ำก็กลับคืนสู่ น้ำ ธาตุไฟก็กลับคืนสู่ไฟ ธาตุลมก็กลับคืนสู่ลม ความรู้สึกทั้งหลายหายไปสู่อวกาศ คนเราไม่ว่าโง่หรือฉลาด เมื่อกายแตกสลายก็แตกดับหายสูญ ไม่คงอยู่อีกต่อไป ไม่มีโลกหน้า ความตายคือที่สุดของสรรพสิ่ง โลกปัจจุบันนี้เท่านั้นคือความจริง สิ่งที่เราเรียกว่านรกสวรรค์ เป็นเพียงจินตนาการของคนโง่*”

พวกคนที่มีความเห็นเช่นนี้ เรียกว่า “*โลกายตะ*” ซึ่งเป็นลัทธิวัตถุนิยมของอินเดียโบราณ พระพุทธศาสนาเรียกลัทธินี้ว่า “*กามสุขัลลิกานุโยค*” (ลัทธิหมกมุ่นอยู่ในสุขทางกาม)

๔.๒) การบำเพ็ญตบะ คือ ทำตนให้ลำบากด้วยการบำเพ็ญตบะต่าง ๆ เช่น ย่างตนให้ร้อนด้วยไฟ ขุดหลุมฝังตนเอง เอาขี้เถ้าหรือโคลนทาตัวให้สกปรกจนเป็นสะเก็ดดำอย่างตอตะโก แขนงายในน้ำที่เย็นจัด ทำให้อวัยวะพิการด้วยวิธีการต่าง ๆ ตลอดจนการอดอาหารด้วยความเชื่อว่าเมื่อทรมานตนให้ลำบากแล้วกิเลสภายในจิตใจจะเหือดแห้งไป หรือพระเป็นเจ้าจักมีพระกรุณาประทานความหลุดพ้นให้ วิธีการนี้เรียกว่า “*ตบวิธี*” พระพุทธศาสนา เรียกว่า

“*อัสติกิลมถานุโยค*” (ลัทธิทรมานตนให้ลำบาก)

๔.๓) การฝึกโยคะ คือ การฝึกทำจิตใจให้สงบ เพื่อให้พลังจิตควบคุมหรือบังคับกาย ผลของการฝึกจิตคือทำให้ได้มานสมาบัติขั้นต่าง ๆ วิธีนี้เรียกว่า “*โยควิธี*” ผู้ที่ฝึกปฏิบัติวิธีนี้เรียกว่า “*โยคี*” มีแพร่หลายมากในประเทศอินเดียโบราณแม้ปัจจุบันก็ยังปรากฏอยู่ ผู้ที่เป็นเจ้าสำนักที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น แม้พระพุทธเจ้าก็เสด็จไปทดสอบฝึกปฏิบัติอยู่ด้วยก่อนตรัสรู้ คือ อาหารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร

การบำเพ็ญตบะเป็นการทรมานตนเองด้วยเชื่อว่าเป็นหนทางแห่งการหลุดพ้นได้

กล่าวโดยสรุปในทางศาสนาหรือลัทธิความเชื่อ พวกพราหมณ์ที่ผูกขาดสืบทอดพระเวทติดต่อกันมาได้พัฒนาคำสอนในด้านพิธีกรรมต่าง ๆ ให้สลับซับซ้อนยิ่งขึ้น ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้มุ่งสนองความต้องการหรือผลประโยชน์ส่วนตัวของเหล่าอภิสิทธิ์ชนมากกว่าการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขแก่สังคมส่วนรวม เช่น พิธีบูชาัญญูที่ต้องเช่นสรวงสังเวยด้วยชีวิตของสัตว์คราวละมาก ๆ ในเวลาเดียวกันนี้ พราหมณ์บางพวกได้คิดว่าพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนได้อย่างสูงสุด จึงเริ่มหันมาเอาจริงเอาจังกับปัญหาชีวิตนิรันดรและหนทางที่จะนำไปสู่ภาวะนั้น ถึงกับปลีกตนออกจากสังคมไปบวชบำเพ็ญตบะหรือโยคะแบบต่าง ๆ เช่น การทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีการพิสดารต่าง ๆ นานาชนิดที่คนทั่วไปนึกไม่ถึงว่าจะเป็นไปได้หรือไม่ก็บำเพ็ญสมาธิจนถึงขั้นทำอิทธิปาฏิหาริย์ และได้มานสมาบัติก็มี ระบบความเชื่อของคนอินเดียยุคพุทธกาลมีมากมาย เฉพาะที่บ้านทีกัไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกมีถึง ๖๒ ทฤษฎี มีสำนักคณาจารย์ที่มีชื่อเสียงถึง ๖ สำนักด้วยกัน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าในขณะที่คนกลุ่มหนึ่งกำลังรุ่งเรืองในทางการเมืองการปกครองและมีความสุขอย่างเหลือเฟือ แต่อีกกลุ่มหนึ่งกลับมีฐานะทางสังคมด้อยลงทุกขณะ เพราะไม่ได้รับการดูแล และยังมีอีกพวกหนึ่งที่ปลีกตัวออกจากสังคมเพื่อมุ่งแสวงหาความจริงทางด้านปรัชญา โดยไม่ได้สนใจสภาพของสังคมที่เป็นอยู่

๒. ลักษณะของพระพุทธศาสนา

๒.๑ พระพุทธศาสนามีทฤษฎีที่เป็นสากล

พระพุทธศาสนานั้นสอนความจริงเป็นกลาง ๆ ไม่ขึ้นต่อบุคคล กลุ่ม หรือเชื้อชาติศาสนาใด ๆ เมื่อพูดว่าสิ่งนี้ดี สิ่งนี้ไม่ดี ย่อมดีหรือไม่ดีสำหรับคนทุกหมู่เหล่า และทุกกาลเทศะ เพราะเป็นสิ่งที่ดี ที่เป็นสากล ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธศาสนาสอนว่า ปาณาติบาต : การทำลายชีวิตเป็นสิ่งไม่ดี ก็สอนเป็นกลาง ๆ ว่า ไม่ว่าจะฆ่าคนซึ่งไม่จำกัดว่าเป็นใครก็ตาม หรือไม่ฆ่าสัตว์ชนิดไหนก็ตาม ถือว่าเป็นบาปทั้งนั้น ไม่มียกเว้นว่าฆ่าคนดีเท่านั้นที่บาป ฆ่าคนชั่วไม่บาป หรือฆ่าคนเท่านั้นจึงจะบาป ฆ่าสัตว์ไม่บาป หรือฆ่าสัตว์เพื่อความสนุกสนาน เพื่อหวังทำลายชีวิตให้ตกไปเท่านั้นเป็นบาป แต่ฆ่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารไม่บาป ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาถือหลักการสากลว่า “*คนและสัตว์ต่างรักตัวกลัวตาย การทำลายชีวิตทุกชีวิตให้ตกลงไปถือว่าเป็นบาปเช่นเดียวกัน*” ฉะนั้น การทำปาณาติบาตในทุกกรณี จึงถือเป็นสิ่งไม่ดีในทางพระพุทธศาสนา

ข้อทฤษฎีที่เป็นสากลที่พระพุทธศาสนาสอนเน้นอยู่เสมอก็คือ หลักความจริงอันประเสริฐแห่งชีวิต ๔ ประการ (อริยสัจ ๔) ดังนี้

๑) สอนว่าชีวิตและโลกนี้มีปัญหา เมื่อมองชีวิตแต่ละชีวิตที่เกิดขึ้นมา ล้วนแต่มีปัญหาสารพัดชนิด ทั้งปัญหาเล็กและปัญหาใหญ่ ทั้งปัญหาภายในและปัญหาภายนอก สัตว์เดรัจฉานต้องเผชิญปัญหาการเอาตัวรอดจากภัยพิบัติ ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อหาอาหารมาเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง กล่าวได้ว่านับตั้งแต่เกิดจนโต กว่าสัตว์เดรัจฉานจะเอาชีวิตรอดมาได้ ก็ต้องเผชิญอันตรายต่าง ๆ อย่างสาหัส แม้วันนี้จะสามารถอยู่รอดได้ ก็ไม่แน่ว่าพรุ่งนี้จะปลอดภัยจะทำสิ่งใด ๆ จึงต้องระมัดระวังไปแทบทุกฝีก้าว ส่วนมนุษย์มิได้มีปัญหาย่อยเพียงเรื่องปากท้องเท่านั้น ยังมีปัญหาอื่น ๆ ทับถมเข้ามาอีก เช่น มีกินอิ่มแล้ว ยังอยากมีมากกว่าเดิมอีก อยากมีไว้เพื่อลูกหลานอีก เกิดความโลภอยากได้ไม่รู้จบ ปากท้องได้กินอิ่มแล้ว ยังต้องการให้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้กินอีก เมื่อไขว่คว้าหารูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส มาปรนเปรอบำรุงบำเรอไม่จบสิ้น ปัญหาก็กยิ่งเพิ่มทวีคูณจนยากที่จะสะสางให้เบาบางได้

เมื่อมองภาพรวมของโลกทั้งหมด ทุกชีวิตที่เกิดขึ้นมาล้วนเผชิญกับปัญหาที่เป็นสากลด้วยกันทั้งนั้น คือ ปัญหาการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ปัญหาการไม่ได้สมปรารถนา ปัญหาที่ต้องประสบกับบุคคล สัตว์ และสิ่งของที่ไม่เป็นที่รัก และปัญหาการพลัดพรากจากบุคคล สัตว์ และสิ่งของอันเป็นที่รัก

พระพุทธศาสนาสอนว่าปัญหาทุกปัญหามีสาเหตุ การใช้ความร่วมมือหรือปรึกษากันเพื่อแก้ไขปัญหา จึงเป็นหนทางที่ควรปฏิบัติ

๒) สอนว่าปัญหามีสาเหตุมิได้เกิดขึ้นลอย ๆ พระพุทธศาสนาสอนว่าสรรพสิ่งเกิดจากเหตุ สรรพสิ่งจะดับหรือหมดไป ก็เพราะดับเหตุ ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นเป็นไป หรือดับสลายไปเฉย ๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัย พุทธอีกนัยหนึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้เชื่อในเรื่องบังเอิญ ในบางครั้งที่เราคิดว่ามันเป็นไปโดย “บังเอิญ” ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยนั้นเป็นเพราะว่าเรามองไม่เห็นหรือไม่เข้าใจเหตุหรือปัจจัยของมัน จึงทึกทักเอาว่าสิ่งนั้นเกิดขึ้นหรือดับไปโดยบังเอิญ

ตัวอย่างเช่น ดำกับแดงเป็นเพื่อนเล่นกันมาตั้งแต่เด็ก มีนิสัยชอบการชกต่อยต่อสู้ ครูเขียวซึ่งเป็นหัวหน้าค่ายมวยในท้องถิ่นจึงให้ดำกับแดงมาฝึกหัดซ้อมมวย จนกระทั่งเด็กทั้งสองมีความเชี่ยวชาญในเชิงมวยไทย ครูเขียวจึงพาไปขึ้นชกในงานมหรสพที่จัดขึ้นตามเวทีงานวัดต่าง ๆ หลายแห่ง ซึ่งทั้งดำและแดงก็สะสมชัยชนะมีชื่อเสียงโด่งดังเป็นที่รู้จักกันทั่วไป ในที่สุดก็ได้เข้ามาเป็นนักมวยสังกัดค่ายมวยใหญ่แห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ ทั้งสองได้หันมาชกมวยสากล จนกระทั่งก้าวขึ้นเป็นแชมป์มวยสากลแต่ละรุ่นในเวลาไล่เลี่ยกัน หลังจากได้แชมป์แล้ว ดำยังคงหมั่นฝึกซ้อมสม่ำเสมอมิได้ขาด ประพฤติตนอยู่ในโอวาทของครูฝึกและหัวหน้าค่ายมวยเป็นอย่างดี ส่วนแดงเปลี่ยนไปจากเดิมคือ หลงระเหิงในชื่อเสียง เกียรติยศที่ตนได้รับ ไม่สนใจฝึกซ้อมเท่าที่ควร เอาแต่เที่ยวเตร่หาความสนุกสำราญ ไม่อยู่ในโอวาทของครูฝึกและหัวหน้าค่ายมวย ที่สุดท้ายสูญเสียตำแหน่งแชมป์และถูกไล่ออกจากค่ายมวยไปในที่สุด ยังคงมีแต่ดำเท่านั้นที่ยังครองตำแหน่งแชมป์อยู่เป็นเวลานาน ชีวิตประสบแต่ความสำเร็จ มีทั้งเกียรติยศชื่อเสียง เงินทอง เป็นที่สรรเสริญของคนทั่วไป

จากเรื่องเล่าดังกล่าวถ้าหากเรามองชีวิตของดำและแดงเพียงผิวเผินก็อาจจะคิดว่าชีวิตของคนทั้งสองเป็นไปโดยบังเอิญว่าครูเขียวเห็นเด็กสองคนอยู่ว่าง ๆ จึงเอามาฝึกชกมวย จนกระทั่งเป็นนักมวยมีฝีมือ และบังเอิญทั้งสองได้มีโอกาสไปกรุงเทพฯ ไปอยู่ค่ายมวยใหญ่ มีผู้จัดการดี มีครูฝึกดี ได้รับการสนับสนุนให้ขึ้นชกมวยสากลจนได้เป็นแชมป์โลก เมื่อได้แชมป์โลกแล้วบังเอิญว่าดำรักษาแชมป์ไว้ได้นานเพราะชกกับนักมวยที่มีฝีมืออ่อนประสบการณ์ ในขณะที่แดงบังเอิญไปคบเพื่อนไม่ดี ถูกเพื่อนชักจูงไปเที่ยวสนุกสำราญจนลืมหัดซ้อมมวย หรือคู่ชกของแดงเป็นนักมวยที่เก่งมาก จึงทำให้แดงต้องเสียแชมป์ไปในที่สุด

แต่ถ้าพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วนแล้ว จะเห็นว่าทุกอย่างดำเนินไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีอะไรเกิดขึ้นและเป็นไปโดยไม่มีสาเหตุ ที่คิดว่าเป็นเพราะความ “บังเอิญ” นั้น เพราะมองสาเหตุไม่ออกหรือมองไม่ชัดเจนเท่านั้นเอง เหตุที่ทำให้ดำและแดงประสบความสำเร็จในวิชาชีพนักมวยที่สำคัญก็คือ การกระทำของเขาทั้งสองกับการอุปการะช่วยเหลือของครูฝึกและหัวหน้าค่ายมวยรวมทั้งบุคคลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และเหตุที่ทำให้แดงต้องเสียแชมป์และถูกไล่ออกจากค่ายมวยในขณะที่ดำยังคงครองความเป็นนักมวยยิ่งใหญ่อยู่ได้นั้น ก็คือ ความประพฤติดังกล่าวของคนที่แตกต่างกันนั่นเอง พระพุทธศาสนาเน้นว่า ปัญหาทุกอย่างมีสาเหตุ การที่จะแก้ปัญหาได้ต้องศึกษาหาสาเหตุให้เข้าใจชัดเจนแล้วแก้ที่สาเหตุนั้น มิฉะนั้นแล้วแม้จะพยายามแก้ปัญหาเท่าใดก็ยิ่งจะเพิ่มปัญหาใหม่ทับถมปัญหาเก่ามากขึ้น เข้าทำนองว่ายิ่งแก้ก็ยิ่งยุ่ง ปัญหาจะยิ่งมากและซับซ้อนยิ่งกว่าเดิมเสียอีก

๓) สอนว่ามนุษย์สามารถแก้ปัญหาด้วยตนเอง

พระพุทธศาสนานับอยู่เสมอว่ามนุษย์มีศักยภาพในตัวเอง หรือเรียกอย่างศัพท์ศาสนาก็ว่า มนุษย์เป็น “เวไนยสัตว์” (ผู้ที่ฝึกฝนอบรมได้) มนุษย์ทุกคนมีความสามารถที่จะพัฒนาตนจากจุดเริ่มต้นก้าวไปสู่จุดหมายสูงสุดของชีวิตได้ด้วยสติปัญญา ด้วยความพากเพียรของตนเอง โดยมีต้องอาศัยอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ มาดลบันดาลให้เป็นไป

คนส่วนมากเมื่อเกิดปัญหาต่าง ๆ ขึ้นในชีวิต แทนที่จะพิจารณาหาทางแก้ปัญหาด้วยตนเอง กลับหันไปพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกให้ช่วยเหลือด้วยการบนบาน เช่น สรวงภูตผี เทวดา รตนามนต์ สะเดาะเคราะห์ ดูหมอ เสี่ยงทายและทำพิธีทางไสยศาสตร์ต่าง ๆ บ้างหันไปพึ่งอบายมุขบ้าง ด้วยคิดว่าสิ่งเหล่านี้จะช่วยผ่อนคลายปัญหาหรือช่วยแก้ปัญหาให้ได้ อันที่จริงแล้วเป็นความเข้าใจผิด

ที่จริงแล้วปัญหาของเราเอง ตัวเราเท่านั้นย่อมที่จะรู้ดีและแก้ไขได้ดีกว่าผู้อื่น ขอเพียงแต่รู้จักวิธีแก้ที่ถูกเท่านั้น ยกตัวอย่างเช่น ปัญหาความยากจน มีเงินทองไม่พอใช้จ่าย ยังชีพ ถ้าหวังแก้จนโดยการซื้อหวย เสี่ยงโชค เล่นการพนันเพื่อหวังแก้ปัญหาความยากจน แทนที่ปัญหาจะหมดไป กลับเป็นการสร้างหนี้สร้างสิน ยากจนหนักขึ้นกว่าเดิมอีก พระพุทธศาสนาจึงเน้นให้แก้ที่ต้นเหตุ ด้วยการประกอบอาชีพสุจริตด้วยความขยันหมั่นเพียร และศึกษาหาความรู้เพื่อพัฒนาตนเองอยู่เสมอ ทำให้มีความก้าวหน้าในอาชีพสร้างรายได้ที่มั่นคง

การแก้ปัญหาต่าง ๆ จำต้องใช้ปัญญาและความเพียร
เกื้อหนุนกัน โดยควรได้รับการฝึกฝนตั้งแต่วัยเยาว์

๔) สอนว่าการแก้ปัญหานั้น ต้องใช้ปัญญาและความพากเพียร

ปัญหาทุกชนิดจะต้องใช้ปัญญาและความเพียร จึงจะแก้ได้ พุทธอีกนัยหนึ่งก็คือ จะต้องรู้ว่า ปัญหาคืออะไร สาเหตุมาจากไหน มีทางแก้ได้ไหม วิธีการจะแก้จะต้องทำอย่างไรบ้าง เมื่อรู้ตลอดสายอย่างนี้แล้วถึงลงมือแก้ปัญหาที่เกิดด้วยความพากเพียรพยายามอย่างต่อเนื่อง เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า ในกระบวนการแก้ปัญหานั้น **ปัญญา** กับ **วิริยะ** (ความเพียร) จะต้องผสมผสานกัน เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน จึงจะสำเร็จผลด้วยดี คือสามารถแก้ไขปัญหามาสำเร็จลุล่วงไปได้

ถ้ามีแต่ความรู้ บางทีก็แก้ปัญหไม่ได้ เพราะจะนึกแต่ว่าตนรู้แล้ว บางทีไม่ลงมือแก้ปัญหาเลย ปัญหาที่มีอยู่ก็ยังคงมีอยู่เหมือนเดิม

ถ้ามีแต่ความเพียร โดยปราศจากความรู้ ถึงจะพยายามแก้ปัญหาอย่างไร ก็ยากที่จะประสบความสำเร็จ หนำซ้ำบางทีกลับยิ่งเพิ่มปัญหาใหม่ขึ้นมาอีกโดยไม่รู้ตัว

เรื่องนี้ขอยกตัวอย่างด้วยนิทานชาดกเรื่องหนึ่งความว่า มีพระราชแห่งสองนคร ได้รับพยากรณ์จากฤๅษีผู้เคร่งครัด (ซึ่งได้รับคำบอกเล่ามาจากพระอินทร์อีกต่อหนึ่ง) ว่า พระราชแห่งนคร ก จะรบชนะพระราชแห่งนคร ข เมื่อได้ทราบคำพยากรณ์นั้นพระราชแห่งนคร ก ดีใจเมื่อดีใจก็ตกอยู่ในความประมาทไม่สนใจฝึกปรือกองทัพของตนให้เข้มแข็ง เพราะคิดว่าถึงอย่างไร กองทัพของตนก็จะชนะอยู่แล้ว

ส่วนพระราชแห่งนคร ข เมื่อได้รับคำพยากรณ์เช่นนั้นก็ได้ประมาทหรือหมดกำลังใจ ตรงกันข้ามกลับหมั่นมาเนืองยิ่งขึ้น พยายามบำรุงกำลังกองทัพของตนอย่างดี เอาใจใส่ฝึกซ้อมสม่ำเสมอมิได้ขาด

เมื่อถึงเวลากองทัพทั้งสองรบกันจริง ๆ ปรากฏว่าพระราชที่ได้รับการพยากรณ์ว่า จะชนะกลับพ่ายแพ้อย่างย่อยยับ พระราชที่ได้รับการพยากรณ์ว่าพ่ายแพ้กลับชนะ พระราชที่เป็นฝ่ายพ่ายแพ้จึงไปต่อว่าฤๅษี ฤๅษีซึ่งได้รับบอกเล่ามาจากพระอินทร์อีกต่อหนึ่ง จึงไปต่อว่าพระอินทร์ว่าทำให้ตนเสียชื่อโดยแสร้งบอกคำพยากรณ์ไปผิด ๆ พระอินทร์ได้กล่าวแก้ฤๅษีว่า คำพยากรณ์มิได้ผิดพลาด ถ้าปล่อยให้ทุกอย่างเป็นไปตามธรรมดาของมัน พระราชแห่งนคร ก จะต้องชนะแน่นอน แต่เนื่องจากพระราชแห่งนคร ข ไม่ประมาท ใช้ปัญญาและความพากเพียรปรับปรุงตนและกองทัพของตนให้เข้มแข็งเตรียมพร้อมอยู่เสมอ จึงสามารถเอาชนะพระราชแห่งนคร ก และคำพยากรณ์ได้ ซึ่งพระอินทร์ได้กล่าวย้ำว่า “ความพากเพียรของคนฉลาดนั้น เทวดาก็กีดกันมิได้”

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า การจะแก้ปัญหามิ่ว่าเล็กหรือใหญ่ ต้องใช้ปัญญาและความเพียรควบคู่กันไป ขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ ในการใช้ชีวิตของคนเราก็คงเช่นกัน ต้องหมั่นเพียรพยายามศึกษาหาความรู้อยู่เสมอ เพราะปัจจุบันมีองค์ความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้นมากมายและเราสามารถเข้าถึงความรู้นั้นได้สะดวก แล้วนำความรู้นั้นมาพัฒนาตนเองทั้งในการเรียนรู้และการทำงาน จะทำให้เราสามารถใช้ชีวิตในสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีความสุข

๒.๒ พระพุทธศาสนามีข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลาง

ข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เรียกว่า “**มัชฌิมาปฏิปทา**” ได้แก่ “**อริยมรรค** มืองค์แปด”

การเลี้ยงชีพโดยสุจริตตามหลักสัมมาอาชีวะ เป็นหลักธรรมปฏิบัติที่ยึดหลักทางสายกลาง

คำว่า “ชอบ” ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่า ชอบใจหรือพอใจ แต่หมายความว่า ถูกต้อง ไม่ผิดพลาด การแก้ปัญหาในชีวิตตาม “ทางสายกลาง” จึงหมายถึงการปฏิบัติตามแนวทางที่ถูกต้อง ได้แก่ ทางที่มืองค์ประกอบ ๘ ประการข้างต้น ทางสายกลางเป็นทางที่ไม่สัณพันธ์และ ไม่เอียงเข้าใกล้ทางสุดโต่งทั้ง ๒ ทาง คือ ทางที่บำรุงบำเรอความสุขทางกาย กับทางที่ทรมานตนให้ลำบากด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงทดลองปฏิบัติมาแล้วและทรงพบว่ามิใช่แนวทางที่ถูกต้อง ส่วนทางสายกลางเป็นแนวทางที่ถูกต้อง ถ้าปฏิบัติตามแล้วย่อมดับความทุกข์ความเดือดร้อนได้ หนทางนี้เป็นทางที่นำพระพุทธองค์ไปสู่การตรัสรู้และนิพพานในที่สุด

๒.๓ พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง

๑) การพัฒนาศรัทธา ศรัทธา แปลว่า ความเชื่อ ศรัทธาในพระพุทธศาสนานั้น จะต้องเป็นความเชื่อมั่นในคุณงามความดีที่ประกอบด้วยเหตุผล นอกจากนี้แล้ว ไม่นับว่าเป็นศรัทธา ยกตัวอย่างเช่น มีคนมาบอกว่า ถ้าอยากเรียนหนังสือเก่ง สอบได้คะแนนดี เรียนจบแล้วได้ทำงานที่ก้าวหน้า ประสบความสำเร็จในชีวิต ให้ท่องคาถาบทใดบทหนึ่งวันละร้อยครั้ง เราเชื่อและทำตามความเชื่อ อย่างนี้ไม่จัดเป็นศรัทธาเพราะไม่มีเหตุผล คนที่ต้องการเรียนหนังสือเก่ง แต่แค่ท่องคาถา ไม่สนใจอ่านหนังสือ แทนที่จะเรียนเก่ง สอบได้คะแนนดี ก็จะกลับสอบตกได้ง่าย ๆ

เรื่องน่ารู้

อริยมรรค : ไตรสิกขา

อริยมรรคมืองค์แปดประการนี้ ถ้าหากจะสรุปลงในไตรสิกขา แบ่งได้ ดังนี้

- ๑. ปัญญาสิกขา** ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ อันหมายถึงว่า จะทำอะไรจะต้องมีความรู้ความเข้าใจเป็นพื้นฐานสำคัญก่อนอื่น
 - ๒. สิลสิกขา** ประกอบด้วยสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ อันหมายถึงว่า จะต้องควบคุมพฤติกรรมให้สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจนั้นด้วยการกระทำจึงบรรลุเป้าหมาย
 - ๓. จิตตสิกขา** ประกอบด้วยสัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ อันหมายถึงว่า ในการกระทำการใดๆ นั้น จิตต้องมีพลังเข้มแข็ง แน่วแน่มั่นคงต่อเป้าหมายที่วางไว้ด้วย
- อริยมรรคที่สรุปลงในไตรสิกขานี้เป็นข้อปฏิบัติที่ยึดทางสายกลาง คือ ทางสายกลางระหว่างความ “สุดโต่ง” หรือ “เอียงสุด” ๒ ด้าน คือ
- ๑. กามสุขัลลิกานุโยค** การหมกมุ่นอยู่ในความสุขทางกามารมณ์ หรือความเสพสุขทางเนื้อหนังมังสา รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อันเป็นความเอียงสุดทางด้านกาย
 - ๒. อัตตกิลมณานุโยค** การทรมานตนด้วยวิธีต่างๆ ดังเช่นที่ฤาษีโยคีทั้งหลายกระทำกันอยู่ เพื่อย่างกิเลสให้เหือดแห้งไปพร้อมกับเนื้อหนังมังสาตามความเข้าใจของคนอินเดียสมัยก่อน ซึ่งเป็นความเอียงสุดทางด้านจิตใจ

แต่ถ้าใครพูดว่า ถ้าอยากประสบความสำเร็จดังกล่าวข้างต้นนั้นต้องขยันหมั่นเพียร ศึกษาหาความรู้ ตั้งใจฟังครูอาจารย์สอน ฟังแล้วนำมาคิดพิจารณาเพื่อความเข้าใจยิ่งขึ้น เรื่องใดยังไม่เข้าใจหรือเข้าใจไม่กระจ่างก็ซักถาม เมื่อได้ความรู้ถูกต้องแน่นอนแล้วให้จดบันทึกกันลืม ผู้มีวิญญานแห่ง “ผู้ไม่รู้” เช่นนี้ประสบความสำเร็จในการเรียนแน่นอน เราเชื่อและกระทำตามนี้ ความเชื่ออย่างนี้จัดเป็นศรัทธาที่พึงประสงค์ได้ แม้ว่าจะเป็นความเชื่อในเรื่องธรรมดาสามัญก็ตาม เพราะความเชื่อเช่นนี้มีครบองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ อยู่บนพื้นฐานของเหตุและผล และสิ่งที่เชื่อและกระทำนั้นเป็นสิ่งที่ดีงามหรือเป็นไปเพื่อความดีงามแห่งชีวิต

ศรัทธาที่ควรพัฒนา มีลักษณะ ๓ ประการ ได้แก่

๑.๑) เชื่อมั่นในความดีงามของมนุษย์ หมายถึง เชื่อมั่นว่ามีหลักแห่งความดีงามของมนุษย์ และความดีงามนั้นเป็นไปตามเหตุปัจจัยมิใช่มีขึ้นมาเองโดยบังเอิญ เชื่อมั่นว่าความดีงามนั้นสามารถสร้างขึ้นได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่ามนุษย์เรามีศักยภาพจะพัฒนาตนให้บรรลุถึงความดีงามนั้นได้ด้วยความพากเพียรของตนเอง มิใช่ด้วยการอ้อนวอนร้องขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ บันดาลให้เป็นไป โดยมีพระพุทธเจ้าทรงทำให้เป็นตัวอย่าง และเชื่อมั่นว่ามีกลุ่มบุคคลที่ปฏิบัติตามแนวทางของพระพุทธองค์แล้วได้บรรลุถึงความดีงามนั้นจริง ๆ ปรากฏเป็นสักขีพยานอยู่

๑.๒) เชื่อมั่นในกฎแห่งการกระทำและผลของการกระทำ หมายถึง เชื่อมั่นว่าไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ โดยไม่มีเหตุปัจจัยทำให้เกิด เมื่อกระทำอะไรลงไปแล้วย่อมจะมีผลของการกระทำนั้นตามมาไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม ยกตัวอย่างเช่น สมศักดิ์เป็นเด็กขยันเรียน ขยันทำการบ้านทบทวนตำราอยู่เสมอ การกระทำของสมศักดิ์นี้เป็นเหตุ สมศักดิ์ย่อมได้รับผลของการกระทำแน่นอน โดยตรงก็คือ “ได้ความเป็นคนขยัน” ได้ความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่ไม่เคยรู้ไม่เคยเข้าใจ ผลโดยอ้อมก็คือสมศักดิ์อาจสอบได้คะแนนดี ครูอาจารย์ เพื่อน ๆ หรือคนอื่น ๆ ที่รู้จักอาจชื่นชมสมศักดิ์ (พึงเข้าใจว่า คนขยัน เรียนดี มีความรู้ความเข้าใจในวิชาที่เรียน ไม่จำเป็นจะต้องสอบได้คะแนนดีก็ได้ เพราะการสอบของเขาขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ครูผู้ตรวจให้คะแนนข้อสอบตรงกับเนื้อหาที่เขาอ่านมา ผลของการเรียนจึงถือเป็นผลโดยอ้อมของการเรียนดี)

๑.๓) เชื่อมั่นว่ามนุษย์ต้องรับผิดชอบต่อการกระทำและผลของการกระทำนั้น ข้อนี้สืบเนื่องมาจากข้อ ๑.๒) คือ ถ้าคนเชื่อว่ากระทำอะไรลงไปแล้วไม่ว่าดีหรือชั่วย่อมได้รับผลของการกระทำนั้นไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม จะทำให้เป็นคนระมัดระวังตนอย่างดี มีความละเอียดรอบคอบ ไม่พล่อทำอะไรตามอำนาจความอยากความต้องการ เพราะเขาเชื่อว่าถ้าทำอะไรไม่ดีลงไป

เขาจะต้องรับผลของการกระทำนั้น คนที่เชื่อมั่นอย่างนี้ย่อมเป็นคนมีความรับผิดชอบสูง คือ รับทั้งผิด รับทั้งชอบ อันจักเกิดขึ้นจากการกระทำของตน ไม่เหมือนคนส่วนมากที่ยินดีรับเฉพาะ “ชอบ” ไม่ยอมรับ “ผิด” คนที่คิดเสมอว่าตนเองจะต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง จะไม่ทำความเสียหายง่าย ๆ เพราะเขาคิดล่วงหน้าไปไกลว่า ถ้าทำลงไปแล้วคนอื่นเขารู้เข้าเขาจะว่าอย่างไร เกียรติยศ ชื่อเสียงของเราจะต้องเสียหาย คนอื่นได้รับผลกระทบ เขาจึงพร้อมจะปรับปรุงแก้ไขพฤติกรรมของตนเองให้ดีขึ้นเสมอ

๒) การพัฒนาปัญญา ปัญญา แปลว่า รู้ทั่วถึง หมายความว่า ความรู้ในเรื่องใด ถ้ารู้ไม่ทั่วถึง ไม่ทะลุปรุโปร่ง ไม่รอบด้าน ไม่นับเป็นปัญญาที่แท้ ความรู้มีอยู่ ๒ ประเภท คือ ความรู้ที่มีมาตั้งแต่เกิด (สหาติปัญญา) และความรู้ที่มีขึ้นด้วยการศึกษาเล่าเรียนและฝึกฝน (โยคปัญญา) อย่างแรกเป็นความรู้พื้นฐานที่ทุกคนพึงมีมากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่บุคคล บางคนก็มีความรู้พิเศษที่คนอื่นไม่มีซึ่งเรียกว่า “พรสวรรค์” เช่น มีความสามารถวาดภาพได้งดงาม ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เรียนมาจากใครเลย แต่กรณีอย่างนี้มีน้อย ความรู้ประเภทหลังนี้เท่านั้นที่ต้องการเน้นในที่นี้ เพราะความรู้ความฉลาดเป็นเรื่องที่ฝึกฝนอบรมกันได้ เรียกว่า “พรแสวง” คือ แสวงหาเอาภายหลังได้ดังพระบาลีรับรองไว้ว่า “ปัญญามีได้เพราะการฝึกฝนพัฒนา ปัญญาเสื่อมไปเพราะไม่ฝึกฝนพัฒนา”

ปัญญาหรือความรู้ที่ควรพัฒนา มี ๓ ลักษณะ ซึ่งขออธิบายพร้อมยกตัวอย่างประกอบ ดังต่อไปนี้

๒.๑) ปัญญารู้จักความเสื่อม (อปายโกศล) หมายถึง รู้ว่าอะไรคือความเสื่อม และอะไรคือเหตุทำให้เกิดความเสื่อม การรู้เพียงแง่ใดแง่หนึ่งไม่ถือเป็นอปายโกศล เช่น บางคนเงินเดือนไม่พอใช้จ่าย ชักหน้าไม่ถึงหลัง เป็นหนี้สินมากมาย เขารู้ว่าเขามีปัญหา มีความทุกข์ เขาคิดว่าความทุกข์ที่เขาได้รับนี้ เพราะเจ้านายจ่ายเงินเดือนให้เขาน้อยเกินไปจึงไม่พอใช้จ่าย แต่เขาหาวิธีไม่หาสาเหตุ

การพัฒนาปัญญา ต้องอาศัยการหมั่นศึกษาหาความรู้ อย่างสม่ำเสมอ

แท้จริงก็คือการที่เขาใช้จ่ายเงินฟุ่มเฟือย และไม่รู้จักประหยัดอดออม การรู้จักแต่ความเสื่อม แต่ไม่รู้ลึกไปถึงสาเหตุแห่งความเสื่อม อย่างนี้ยังไม่พอจะต้องพิจารณาจนทราบสาเหตุที่แท้จริงของความเสื่อมด้วย

๒.๒) ปัญญารู้ความเจริญ (อายุโกศล) คือ รู้ว่าอะไรคือความดี ความเจริญที่แท้ และก็รู้ด้วยว่าอะไรคือสาเหตุให้เกิดความดีความเจริญนั้น คนที่รู้ถึงความร่ำรวย ความมีหลักฐานมั่นคงเป็นความดีระดับโลกอย่างหนึ่งที่มนุษย์ปุถุชนพึงมีพึงได้ แต่คิดไปว่าการจะร่ำรวยมีหน้ามีตาในสังคมนั้นจะต้องเป็นนักฉวยโอกาส รู้จักเอารัดเอาเปรียบคน หรือขายของหนีภาษีหรือสิ่งเสพติด อย่างนี้ไม่เรียกว่าเป็นอายุโกศล เพราะรู้แต่อะไรคือความเจริญ แต่สาเหตุให้ลุถึงความเจริญด้วยโภคทรัพย์นั้นไม่ถูกต้อง คนทุจริตคดโกงนั้นร่ำรวยได้และร่ำรวยเร็ว แต่ไม่ใช่ความร่ำรวยที่แท้จริงและยั่งยืน เพราะผิดกฎหมายและศีลธรรม และต้องได้รับโทษตามกฎหมาย การรู้ว่าอะไรคือความเจริญ อะไรคือสาเหตุให้เกิดความเจริญอย่างแท้จริงเป็นปัญญาประการที่ ๒

๒.๓) ปัญญารู้จักวิธีการละเหตุแห่งความเสื่อมและสร้างเหตุแห่งความเจริญ (อุบายโกศล) คือ รู้ทั้งสองด้าน เรียกว่า “รู้ครบวงจร” คนที่รู้ความเสื่อมและเหตุแห่งความเสื่อม อาจเพียงระมัดระวังไม่ทำความชั่วเท่านั้น แต่อาจไม่ทำความดีหรือสร้างสรรค์ประโยชน์อะไรให้แก่ตนและสังคมก็ได้ และในบางกรณีอาจระวังตัวมากจนกลายเป็นโทษก็ได้ ยกตัวอย่าง เช่น ข้าราชการระดับสูงรู้ว่าการเซ็นอนุมัติอะไรง่าย ๆ อาจทำให้ผิดพลาดถึงขั้นออกจากการหรือติดคุกได้ จึงระมัดระวังไม่ยอมเซ็นอนุมัติอะไรง่าย ๆ แม้แต่เรื่องที่เป็น “กิจวัตรประจำวัน” จึงอาจทำให้งานล่าช้าเกิดความเสียหายแก่ราชการได้ในบางเรื่องบางกรณี

ในทางตรงกันข้าม ถ้ามองแต่ในแง่ความเจริญและเหตุแห่งความเจริญ อย่างเดียวก็อาจทำให้ไม่ระมัดระวัง เพราะคิดแต่จะได้ประโยชน์ก็ได้ ยกตัวอย่างเช่น ชาวนาชาวสวนเห็นที่ดินราคาแพงขึ้นคิดว่าเป็นโอกาสได้เงินมหาศาล จึงขายไร่นาที่เป็นมรดกตกทอดมานานได้เงินหลายสิบล้านบาท แรก ๆ ก็แบ่งขายแต่เมื่อเห็นว่าได้ราคาดีมากจึงขายจนหมด เพราะไม่มีความรู้ในการบริหารเงินจำนวนมากขนาดนี้ จึงเอาเงินไปซื้อรถบรรทุกขนาดเล็กบ้าง รถจักรยานยนต์บ้าง แจกลูกหลานคนละคันสองคัน ซื้อวัตถุดิบอำนวยความสะดวก บำรุงบำเรอชีวิตมากมาย ไม่นานเงินที่ได้จากการขายไร่นาก็ร่อยหรอหมดไป ในที่สุดก็มาเช่านายทุนทำกินบนที่ดินดั้งเดิมของตนเอง อย่างนี้เรียกว่ามองแต่ผลที่จะได้ มองเห็นแต่ความเจริญด้านเดียว ไม่รู้จักมองด้านเสื่อมซึ่งอาจจะตามมาได้

ผู้ที่ฉลาดแท้จริงจะต้องมีปัญญาทั้ง ๓ ประการ คือ

- ๑. รู้ทางเสื่อมและผลของทางเสื่อม รู้ทางเจริญและผลของทางเจริญ
- ๒. รู้อุบายหรือวิธีแก้และป้องกันความเสื่อม
- ๓. รู้วิธีสร้างความเจริญและรักษาความเจริญให้คงอยู่ ตลอดถึงส่งเสริมให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป อีกด้วย

พระพุทธศาสนาเห็นว่าศรัทธาที่ถูกต้องจะต้องเป็นความเชื่อมั่นในความดีงามของมนุษย์ เชื่อมั่นในการกระทำและผลของการกระทำ เชื่อมั่นว่าเราต้องรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง ศรัทธาที่ถูกต้องจะต้องไม่ใช่ความเชื่อ “ฝังหัว” อย่างมืดบอดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่เป็นไปเพื่อให้เกิดปัญญา รู้ผิดชอบชั่วดี รู้ทางเสื่อมทางเจริญ และรู้วิธีละทางเสื่อมสร้างสรรค์ทางเจริญ

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพสังคมในอินเดียที่เต็มไปด้วยปัญหาขณะที่คำสอนหรือแนวคิดใด ๆ ก็ยังไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาความคับข้องใจของผู้คนในสังคมอินเดียขณะนั้นได้ พระพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งแปลกใหม่ในสังคมอินเดีย เป็นแรงดึงดูดให้ผู้คนหันมาศึกษาและยอมรับนับถือเป็นจำนวนมาก แม้ว่าคำสอนของพระพุทธศาสนาจะแตกต่างจากหลักคำสอนของศาสนาอื่น หรือลัทธิความเชื่ออื่น ที่ในอินเดียนับถือกันมาก่อนหน้านั้น ทั้งนี้ เพราะพระพุทธศาสนาปฏิเสธความเชื่อเรื่องพระเจ้า แล้วสอนให้มนุษย์พิจารณาสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ พิจารณาหาสาเหตุและผลลัพธ์ของการกระทำ นอกจากนี้ ลักษณะเด่นที่ทำให้มีผู้คนหันมานับถือกันมากมายนั้น คือ การมีทฤษฎีที่เป็นสากล มีข้อปฏิบัติที่ยึดหลักทางสายกลางและมุ่งเน้นการพัฒนาศรัทธาที่ถูกต้อง หรืออาจจะกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้มนุษย์ใช้ปัญญาพิจารณาตัดสินทุก ๆ สิ่งตามความเป็นจริงด้วยตัวเอง ไม่มีโอกาสกำหนดกฎเกณฑ์ขู่บังคับใด ๆ เมื่อมนุษย์พิจารณาเห็นความจริงตามคำสอนแล้ว จึงหันมาศรัทธาและนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักในการดำเนินชีวิตสืบทอดมาจนปัจจุบันนั่นเอง

วิริเยน ทุกขมจฺเจติ
คนล่องทุกข์ได้เพราะความเพียร

(พุทธศาสนสุภาษิต)

❓คำถาม ประจำหน่วยการเรียนรู้

๑. สังคมชมพูทวีปในสมัยก่อนพระพุทธเจ้า ในด้านการเมืองการปกครอง ด้านสังคม และด้านศาสนาหรือลัทธิความเชื่อ มีลักษณะอย่างไร
๒. นักเรียนคิดว่าความเชื่อทางศาสนาสมัยก่อนพระพุทธเจ้า ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนในสมัยนั้นอย่างไรบ้าง
๓. นักเรียนสามารถนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาพัฒนาปัญญาในการเรียนหรือในชีวิตประจำวันได้อย่างไรบ้าง และส่งผลดีกับตนเองอย่างไร
๔. นักเรียนสามารถฝึกให้ตนเองเป็นผู้ที่ยึดทางสายกลางเป็นหลักในการดำเนินชีวิตได้อย่างไร
๕. เราสามารถนำหลักการทางพระพุทธศาสนาและหลักการทางวิทยาศาสตร์มาใช้ร่วมกันในชีวิตประจำวันได้อย่างไร

กิจกรรม การเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning)

สมรรถนะสำคัญสำหรับผู้เรียน

ความสามารถด้าน	☒ การสื่อสาร
☒ การคิด	☐ การแก้ปัญหา
☒ การใช้ทักษะชีวิต	☐ การใช้เทคโนโลยี

นักเรียนปฏิบัติกิจกรรม ดังนี้

๑. แบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม สืบค้นข้อมูลแคว้นต่างๆ ในชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล ๑ แคว้นที่มีความสำคัญหรือเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาจากหลักฐานที่น่าเชื่อถือ แล้วร่วมกันวิเคราะห์สภาพสังคมสมัยพุทธกาลดังนี้
 - วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสืบค้นในประเด็น ลักษณะภูมิประเทศ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น การปฏิบัติตามความเชื่อ ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา
๒. ร่วมกันยกตัวอย่างสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันและส่งผลกระทบกับตนเอง แล้วนักเรียนนำหลักคำสอนของพระพุทธศาสนามาใช้ ทำให้สามารถแก้ปัญหานั้นได้สำเร็จ ๑ ตัวอย่าง
๓. ร่วมกันวิเคราะห์แนวทางการปฏิบัติตามหลักคำสอน ผลที่ได้รับ แล้วเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสำคัญของพระพุทธศาสนา บันทึกการปฏิบัติตน แล้วนำไปแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนในชั้นเรียน